

ks. Daniel Brzeziński

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

danbr@op.pl

 <https://orcid.org/0000-0003-4680-3055>

Rok liturgiczny w nauczaniu papieża Piusa XII. W 75. rocznicę ogłoszenia encykliki o liturgii „Mediator Dei”

 <https://doi.org/10.15633/ps.27108>

Ks. Daniel Brzeziński – prezbiter diecezji płockiej, profesor Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, kierownik Katedry Teologii Praktycznej UMK, redaktor naczelny czasopism „Teologia i Człowiek”, professore invitato w Papieskim Instytucie Liturgicznym św. Anzelma w Rzymie (2015–2018), członek Zespołu w Polsce ds. AVEPRO (Agenzia della Santa Sede per la Valutazione e la Promozione della Qualità delle Università e Facoltà Ecclesiastiche), członek rad naukowych międzynarodowych serii wydawniczych „Veritatem Inquirere” oraz „Fontes Scrutari”; wiceprezes Towarzystwa Naukowego Płockiego, przewodniczący Stowarzyszenia Liturgistów Polskich, autor ponad 250 publikacji naukowych i popularnonaukowych, głównie z zakresu historii i teologii liturgii.

Article history • Received: 24 Nov 2022 • Accepted: 22 Dec 2022 • Published: 30 Mar 2023

ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstract

The Liturgical Year in the Teaching of Pope Pius XII: The 75th Anniversary of the Publication of the Encyclical on the Sacred Liturgy „Mediator Dei”

November 20, 2022 was the seventy-fifth anniversary of the publication of the Encyclical on the Sacred Liturgy *Mediator Dei* written by Pope Pius XII (†1958). The encyclical was the first document of the Church at this level devoted in its entirety to matters of the sacred liturgy and the liturgical movement. In fact, in recognition of its significance, it has often been referred to as the “Magna Charta liturgistorum”: the “Great Charter of liturgists.” On account of this anniversary, the article revisits the teaching contained in the document and underlines the continued relevance of the theology of the liturgical year. Charting the course of the modern-day liturgical renewal, Pius XII used his authority to pave the way for the sacramental vision of the year of salvation—renewed after many centuries—upon which the early Church had built its annual cycle of liturgical celebrations. Undoubtedly, today’s heortology is a continuation and a theological development and refinement of the concept of the church year presented in the Encyclical on the Sacred Liturgy *Mediator Dei*. This view is supported by official documents of the Magisterium of the Church as well as by major publications on the theology of the liturgical year published in Europe, across the world and in Poland.

Keywords: encyclical *Mediator Dei*, liturgical year, theology of the liturgical year, heortology, Pius XII

Abstrakt

Rok liturgiczny w nauczaniu papieża Piusa XII. W 75. rocznicę ogłoszenia encykliki o liturgii „Mediator Dei”

20 listopada 2022 roku minęło 75 lat od ukazania się encykliki o liturgii *Mediator Dei* Piusa XII (†1958). Jest ona pierwszym tej rangi dokumentem Kościoła w całości poświęconym zagadnieniom dotyczącym świętej liturgii i ruchu liturgicznego. Ze względu na doniosłą treść otrzymała miano „Magna Charta liturgistorum” (Wielkiej Karty liturgistów). W związku z jubileuszem, w artykule przypomniano zawarte w dokumencie nauczanie, zwracając uwagę na aktualność teologii roku liturgicznego. Pius XII, wytyczając kierunek współczesnej odnowy liturgicznej, swym autorytetem utoriwał drogę odnowionej po wiekach sakramentalnej wizji roku zbawienia, zgodnie z którą Kościół starożytny budował roczny krąg obchodów liturgicznych. Nie ma wątpliwości, że współczesna heortologia stanowi kontynuację i teologiczne rozwinięcie oraz pogłębienie koncepcji roku kościelnego przedstawionej w encyklice o liturgii *Mediator Dei*. Świadczą o tym oficjalne dokumenty Magisterium Kościoła, jak również

najważniejsze publikacje z teologii roku liturgicznego, zarówno ukazujące się w Europie i w świecie, jak i w Polsce.

Słowa kluczowe: encyklika *Mediator Dei*, rok liturgiczny, teologia roku liturgicznego, heortologia, Pius XII

20 listopada 2022 roku minęło 75 lat od podpisania przez Piusa XII (†1958) encykliki o liturgii *Mediator Dei*¹. Jest ona pierwszym tej rangi dokumentem Kościoła w całości poświęconym zagadnieniom dotyczącym świętej liturgii i ruchu liturgicznego². Ze względu na doniosłą treść otrzymała miano „Magna Charta liturgistorum” (Wielkiej Karty liturgistów).

Jubileusz ogłoszenia encykliki skłania nie tylko do przypomnienia zawartego w niej nauczania, ale nade wszystko do refleksji nad jej aktualnością. W naszym opracowaniu uczynimy to na przykładzie heortologii Piusa XII, a przede wszystkim teologicznej koncepcji roku liturgicznego przedstawionej w tym jakże ważnym dokumencie³. Niewiele bowiem oficjalnych wypowiedzi Kościoła poświęcono integralnej wizji roku liturgicznego. Najczęściej dotyczą one sfery rubrycystyczno-prawnej obchodów w rocznym cyklu liturgicznym⁴. Jeśli zaś koncentrują się wokół zagadnień teologicznych, z reguły skupiają się na jednym obchodzie, czego przykładem jest chociażby list apostolski o świętowaniu niedzieli *Dies Domini* św. Jana Pawła II (†2005) z roku 1998⁵.

Encyklika *Mediator Dei*, wieńcząc pewien okres w rozwoju ruchu liturgicznego i w kształtowaniu się współczesnej koncepcji teologii liturgii, szuka „złotego środka”, oscylując pomiędzy tendencjami postrzeganymi przez Piusa XII jako zbyt reformistyczne a tendencjami uważa-

1 Oficjalny tekst łaciński w: „*Acta Apostolicae Sedis*” 39 (1947), s. 521–600; wyd. pol.: Encyklika o liturgii *Mediator Dei*, tłum. i oprac. J. Wierusz-Kowalski, Kielce 1948.

2 Por. J. Wierusz-Kowalski, Wstęp, w: Encyklika o liturgii *Mediator Dei*, s. 5.

3 Por. D. Brzeziński, „Chrystus wczoraj i dziś, i na wieki”. Anamnetyczny wymiar roku liturgicznego, Toruń 2015, s. 374–380.

4 Zob. np. Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, List okólny o przygotowaniu i obchodzeniu Świąt paschalnych *Paschalis sollemnitatis*, tłum. S. Czerwik, „*Anamnesis*” 26 (2001) nr 3, s. 9–27.

5 Zob. Jan Paweł II, List apostolski o świętowaniu niedzieli *Dies Domini*, Poznań 1998.

nymi przez niego za konserwatywne⁶. Widać to między innymi w części dotyczącej roku liturgicznego.

1. Teologiczny sens roku liturgicznego w encyklice „Mediator Dei”

Przedstawiając istotę roku kościelnego, Pius XII akcentuje najpierw chrystocentryzm samej liturgii⁷. Jak czytamy w encyklice:

Przez cały ciąg roku zarówno sprawowanie Ofiary Eucharystycznej, jak i godziny kanoniczne obracają się przede wszystkim dookoła osoby Jezusa Chrystusa i całość jest tak harmonijnie i trafnie ułożona, że we wszystkich panuje Zbawiciel nasz, w tajemnicach swego poniżenia, odkupienia i triumfu. Liturgia święta, przywołując na pamięć owe tajemnice Jezusa Chrystusa, do tego zmierza, aby wszyscy wierni tak w nich uczestniczyli, iżby Boska Głowa Ciała Mistycznego swą najdoskonalszą świętością żyła w poszczególnych członkach swoich⁸.

W opinii papieża, osoba i czyn zbawczy Chrystusa, to także fundament i centrum całego roku kościelnego, który należy uważać „za wspańiały hymn chwały, który rodzina chrześcijan głosi Ojcu niebieskiemu przez Jezusa, swego wiecznego Pośrednika”⁹. Rok liturgiczny to nie upamiętnienie i celebrowanie jakichś idei, ale samej Osoby Zbawiciela i jego Misterium, i całej historii zbawienia¹⁰.

Pius XII odrzuca przeciwstawianie sobie „Chrystusa historycznego” i „Chrystusa uduchowionego (pneumaticus), czyli uwielbionego”¹¹. Negatywnie ocenia postępowanie tych

6 Zob. A. Krzystek, *Generalna reforma liturgiczna papieża Piusa XII. Zamierzenia i realizacja*, Szczecin 2000, s. 62–73.

7 Por. S. Czerwik, *Medytacja nad encykliką „Mediator Dei” w 50 lat po jej ogłoszeniu*, 20.11.1947, w: *Liturgia Domus Carissima. Studium liturgiczne dedykowane ks. Bogusławowi Nadolskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. A. Durak, Warszawa 1998, s. 346; W. J. Pałęcki, *Encyklika papieża Piusa XII „Mediator Dei” a teologia misterium*, „Roczniki Teologiczne” 55 (2008) z. 8, s. 206–207.

8 Pius XII, *Encyklika o liturgii Mediator Dei*, s. 86.

9 Pius XII, *Encyklika o liturgii Mediator Dei*, s. 88.

10 Por. A. Bergamini, *Cristo festa della Chiesa. Storia, teologia, spiritualità, pastorale dell'anno liturgico*, Cinisello Balsamo 1991, s. 76.

11 Por. S. Czerwik, *Medytacja nad encykliką „Mediator Dei”*, s. 346.

pisarzy, którzy uwiedzeni pozorami wznioślejszej nauki mistycznej ośmielają się twierdzić, że nie należy zwracać uwagi na Chrystusa historycznego, lecz na „uduchowionego, czyli uwielbionego”, również nie wahają się utrzymywać, że w praktycznej pobożności wiernych dokonana się zmiana i że Chrystus został jak gdyby strącony ze stolicy swojej, gdyż usunięto w cień Chrystusa uwielbionego, który żyje i króluje na wieki wieków i siedzi po prawicy Ojca, a na Jego miejsce wprowadzono Chrystusa, który pędził życie ziemskie. Dlatego też niektórzy posuwają się tak daleko, że żądają, aby usunąć z Kościołów wizerunki Boskiego Zbawiciela cierpiącego na krzyżu¹².

Tłumacząc encyklikę na język polski i opatrując ją wstępem oraz komentarzami, Jan Wierusz-Kowalski (†1991) wskazał Odonu Casela (†1948) jako teologa, który miał „wprowadzić takie odróżnianie” („historischer Jesus”, „der pneumatische Herr”) i Piusa Parscha (†1954), który „również się na to rozróżnienie powołuje”¹³. W kontekście wypowiedzi papieża ta uwaga sugeruje jakoby Casel przeciwstawiał „Chrystusa historycznego” „Chrystusowi uwielbionemu”. Tymczasem Casel, genialny twórca teologii misteriów podkreślał, że Chrystus jest jeden, stąd i cały rok kościelny jest jednolitym misterium¹⁴.

Tak też należy odczytywać wypowiedź Piusa XII, że

święta liturgia pokazuje nam całego Jezusa we wszystkich okolicznościach Jego życia, a więc Tego, który jest Słowem Ojca Przedwiecznego, który urodził się z Bogarodzicy Dziewicy, który nas prawdy uczy, chorych leczy, pociesza dotkniętych smutkiem, który cierpi ból i umiera; następnie Tego, który odniósłszy triumf nad śmiercią, zmartwychwstaje, który królując w chwale nieba, zsyła na nas Duca Pocieszyciela, który na wieki żyje w Kościele swoim: „Jezus Chrystus wczoraj i dziś, on sam i na wieki” (Hbr 13, 8). A zresztą daje Go nam nie tylko jako wzór do naśladowania, lecz także pokazuje nam Go jako nauczyciela, któremu mamy dać skwapliwie posłuch, pasterza, za którym pójść mamy, pośrednika zbawienia naszego, zasadę naszej świętości i Głowę Mistyczną, której jesteśmy członkami,

¹² Pius XII, Encyklika o liturgii *Mediator Dei*, s. 89.

¹³ Zob. Pius XII, Encyklika o liturgii *Mediator Dei*, 89 (przypis w tekście).

¹⁴ Koncepcję roku liturgicznego w ujęciu Oda Casela przybliży polskiemu czytelnikowi Pałęcki; zob. W. J. Pałęcki, *Rok liturgiczny Paschą Chrystusa. Misterium roku liturgicznego według Odo Casela (1886–1948)*, Sandomierz 2006.

żyjąc Jej życiem. A skoro Jego okrutne męki stanowią naczelné misterium, z którego rodzi się zbawienie nasze, jest rzeczą zgodną z wiarą katolicką ukazać je w największej jasności; jest ono doprawdy jakby ósrodkiem kultu Bożego, gdyż Ofiara Eucharystyczna co dzień je przedstawia i odnawia, a wszystkie Sakramenty najściślejszymi więzami są złączone z krzyżem¹⁵.

Jako przełomowe i najdonioślejsze stwierdzenie encykliki bezsprzecznie trzeba uznać tezę, że rok liturgiczny

żywiony nieustającą pobożnością Kościoła, nie jest zimnym i bezwładnym przedstawieniem spraw, tyjących się minionych czasów, ani też prostym i czczym przypomnieniem wypadków z dawnych wieków. Jest to raczej sam Chrystus, który trwa w Kościele swoim i kroczy drogą ogromnego miłosierdzia swego, którą rozpoczął za swego doczesnego życia, gdy przechodził dobrze czyniąc, w tym najlitońniejszym zamiarze, aby dusze ludzi zbliżyły się do Jego tajemnic i nimi niejako żyły. A te tajemnice zaiste bez przerwy żyją teraz i działają¹⁶.

Owo „życie i działanie teraz” tajemnic zbawienia Pius XII połączył z Eucharystią, która codziennie je „przedstawia i odnawia (repraesentet

15 Pius XII, Encyklika o liturgii *Mediator Dei*, s. 89–90. Warto dodać, że teologia roku liturgicznego zawarta w encyklice jest bardzo zbieżna z ujęciem prezentowanym przez Prospera Guérangera (†1875), który widział w liturgii roku kościelnego kontemplację misterium Chrystusa i źródło chrześcijańskiego życia, ale również aktualizację Misterium paschalnego, a także z koncepcją roku liturgicznego Michaela Gatterera (†1944), który, łącząc doroczne obchody z codzienną Eucharystią, uważał, że rok kościelny to „*annua vitae Christi repetitio liturgica*”. Pobrzmiewają w encyklice także echa nauki o uobecniających się misteriach Chrystusa w liturgii Casela, choć — jak zobaczymy — stanowiska komentatorów w tej ocenie nie były jednolite; zob. D. Brzeziński, „Chrystus wczoraj i dziś, i na wieki”. *Anamnetyczny wymiar roku liturgicznego*, s. 327–338, 353–363. Również przedstawiciele polskiego ruchu liturgicznego nie pozostawali w tyle w stosunku do heortologii europejskiej. Stąd, na przykład w podręczniku Józefa Michalaka (†1941) już w 1939 roku możemy przeczytać: „Jako bowiem rokiem słonecznym nazywamy czas, w którym ziemia obiega naokoło słońca tak rokiem liturgicznym jest okres, w którym liturgia Kościoła świętego odtwarza najważniejsze momenty życia Chrystusa na ziemi w ich chronologicznej kolei i tym sposobem przedstawia główne punkty Odkupienia” (J. Michalak, *Zarys liturgiki*, Płock 1939, s. 158).

16 Pius XII, Encyklika o liturgii *Mediator Dei*, s. 90; zob. M. Augé, *L'anno liturgico. È Cristo stesso presente nella sua Chiesa*, Città del Vaticano 2009, s. 303; W. Świerżawski, *Rok liturgiczny naszą drogą z Chrystusem. Duchowość eucharystyczna*, Sandomierz 2004, s. 7–15.

et innovet)”, z sakramentami oraz z codzienną liturgią godzin¹⁷. „Taka jest – podsumowuje refleksję o roku liturgicznym papież – natura i istota liturgii: wiąże się ona z Ofiarą, z sakramentami, z pochwalną modlitwą Bogu należną. Ma na celu zjednoczenie dusz naszych z Chrystusem i zapewnienie ich świętości przez Boskiego Zbawiciela, aby był uwielbiony Chrystus, a przez Niego i w Nim Trójca Przenajświętsza”¹⁸.

Papież wyjaśnia następnie sposób owego „życia” i „działania” tajemnic zbawienia:

Według zdania Doktorów Kościoła, są te tajemnice szczytnymi wzorami doskonałości chrześcijańskiej, są źródłami łaski Bożej dla zasług i modlitw Chrystusowych, a skutkami swymi trwale na nas wpływają, gdyż każda z nich jest, stosownie do swego charakteru, na swój sposób przyczyną naszego zbawienia. Przyczynia się do tego i ta okoliczność, że troskliwa Matka Kościół, przedstawiając nam do rozważania tajemnice Zbawiciela naszego, uzyskuje prośbami swymi te nadprzyrodzone dary, dzięki którym duch owych tajemnic mocą Chrystusową najzupełniej przenika jej synów. Z Chrystusowego bowiem natchnienia i mocy możemy przy współpracy naszej woli, przyswoić sobie siłę życiową, jak gałąź żyją życiem drzewa, a członki życiem głowy¹⁹.

Dodajmy, iż oprócz teologii roku liturgicznego, Pius XII dość szczegółowo nakreśla jego duchowość i omawia związane z nim kwestie duszpasterskie, zarówno w odniesieniu do całego roku kościelnego, jak i poszczególnych jego okresów. Nie pomija też mistagogicznych i katechetycznych aspektów *circuli anni*, a także kultu świętych w dorocznych obchodach zbawienia.

17 Por. Pius XII, Encyklika o liturgii *Mediator Dei*, s. 86, 90, 93.

18 Pius XII, Encyklika o liturgii *Mediator Dei*, s. 93; zob. M. Augé, *L'anno liturgico*, s. 287. Powrót do starożytności i ujmowanie roku kościelnego w kluczu sakramentalności postulowane było przez Parscha, choć – analizując sens wypowiedzi papieża – nie wydaje się, aby Pius XII wprost odnosił się do jego sakramentalnej koncepcji roku liturgicznego; zob. D. Brzeziński, „Chrystus wczoraj i dziś, i na wieki”. *Anamnetyczny wymiar roku liturgicznego*, s. 339–346.

19 Pius XII, Encyklika o liturgii *Mediator Dei*, s. 90–91.

2. Reakcje na heortologię Piusa XII

Reakcje na heortologię Piusa XII były dość zróżnicowane. Jej niejednoznaczne, a niekiedy zbyt powierzchowne odczytanie powodowało również różne reakcje na ówczesny dorobek teologiczny i pastoralny przedstawicieli ruchu liturgicznego, który zaczęto oceniać w świetle papieskiego dokumentu.

Tłumacz i redaktor polskiej edycji encykliki *Mediator Dei*, Wierusz-Kowalski, w komentarzu wstępnym do niej, w kluczowej kwestii sposobu obecności tajemnic zbawienia w roku liturgicznym napisał:

Niektórzy teologowie wysuwali teorie o uobecnieniu *hic et nunc* (*Vergegenwärtigung*) tajemnic Chrystusa w poszczególnych świętach liturgicznych. Encyklika odrzuca tego rodzaju tłumaczenie. „Te tajemnice są zaiste obecne, pisze Ojciec Święty, i działają [...] ilekroć są szczytnymi wzorami doskonałości chrześcijańskiej i źródłami łaski Bożej [...], a skutkami swymi trwale na nas wpływają”. W terminologii scholastycznej powiedzielibyśmy, że te tajemnice są obecne *per modum causae exepclaris et effectivae*, ale nie *substantialiter hic et nunc*²⁰.

Stanowisko to odzwierciedlało tendencję, z jaką niejednokrotnie podchodzono do poglądów Casela po ogłoszeniu *Mediator Dei*.

Rzeczywiście, papież w *Mediator Dei*, jakby „dystansując się” od poglądów Casela, skłaniał się ku jakiejś duchowej obecności tajemnic zbawienia, będących – jak wyjaśniał – „szczytnymi wzorami doskonałości chrześcijańskiej” oraz „źródłami łaski Bożej dla zasług i modlitw Chrystusowych”, gdzie „duch owych tajemnic mocą Chrystusową przenika synów Kościoła”²¹. Pius XII nie wyszedł tutaj wyraźnie (przynajmniej werbalnie) poza tradycyjną naukę o obecności w liturgii zbawczych skutków Misterium Chrystusa (zwłaszcza owoców Jego męki i śmierci), nie zaś samych wydarzeń zbawczych²².

²⁰ J. Wierusz-Kowalski, Wstęp, w: Encyklika o liturgii *Mediator Dei*, s. 24; W. J. Pałęcki, Rok liturgiczny Paschą Chrystusa, s. 129.

²¹ Por. Pius XII, Encyklika o liturgii *Mediator Dei*, s. 90–91; B. Nadolski, *Wprowadzenie do liturgii*, Kraków 2004, s. 20.

²² Por. H. Auf der Maur, *Le celebrazioni nel ritmo del tempo*, t. 1: *Feste del Signore nella settimana e nell'anno*, Leumann 1990, s. 331–332.

Z drugiej jednak strony wyraźnie obecność tę połączyli przede wszystkim z codziennym sprawowaniem Eucharystii. Stąd tacy teologowie, jak Basilius Ebel (†1968), opat benedyktyński w Trier i w Maria Laach, czy Benedikt Reetz (†1964), opat benedyktyński w Seckau, natychmiast po ukazaniu się papieskiego dokumentu widzieli w nim potwierdzenie sakramentalnego, by nie rzec wprost anamnetycznego wymiaru roku kościelnego, niebędącego jedynie upamiętnieniem historycznych wydarzeń w obiegowym znaczeniu terminu „pamiętka”. Zbawcze fakty stają się terazniejsze dla człowieka, aby mógł w nich uczestniczyć. Celem owego uczestnictwa i celem samych misterii jest zjednoczenie z Chrystusem, możliwe dzięki Eucharystii sprawowanej każdego dnia, która „gwarantuje” obiektywną obecność Misterium Chrystusa in sacramento²³.

Poszukując wzajemnych relacji pomiędzy „misterium historycznym” i „misteriami liturgicznymi” w świetle tradycji chrześcijańskiej, Ebel pisał, że rok kościelny to *Mysteriengegenwart* czynu zbawczego Chrystusa. Dlatego nie jest on pamiętką ujmującą jedynie czysto historyczne wydarzenia, które raz na zawsze, bezpowrotnie przeminęły. Rok liturgiczny to o wiele bardziej „stawanie się obecnym” Misterium Chrystusa. Broniąc teologii misterii, Ebel sprzeciwiał się redukcji owego „stawania się” wyłącznie do teologii łaski, wyłącznie do obecności poprzez łaskę. Misteria Chrystusa same w sobie są bowiem źródłem zbawienia, „prądką” i „prą-przyczyną”, a nie tylko okazją do udzielania łaski. Celem tych misterii jest zjednoczenie ze Zbawicielem poprzez świętowanie Eucharystii, niedzieli, Paschy i inne obchody liturgiczne²⁴.

W przeszłości wielu teologów odnosiło się do nauki Casela i całego środowiska teologicznego z Maria Laach z rezerwą. Niekiedy oceniano tę naukę negatywnie, a czasem nawet ją atakowano. Uznawano tym samym, że Pius XII w encyklice *Mediator Dei* całkowicie potępił misteriologię Casela, w tym także jej część heortologiczną dotyczącą obecności zbawczego dzieła Chrystusa w obchodach roku liturgicznego. Tymcza-

²³ Por. W. J. Pałęcki, *Rok liturgiczny Paschą Chrystusa*, s. 127. 129–130; W. J. Pałęcki, *Encyklika papieża Piusa XII „Mediator Dei” a teologia misterium*, s. 209; A. Bergamini, *Cristo festa della Chiesa*, s. 76; A. Bozzolo, *Mistero, simbolo e rito in Odo Casel. L'effettività sacramentale della fede*, Città del Vaticano 2003, s. 247–251.

²⁴ Por. W. J. Pałęcki, *Rok liturgiczny Paschą Chrystusa*, s. 129.

sem, ówczesna dezaprobata ze strony Stolicy Apostolskiej – co akcentował Burkhard Neunheuser (†2003) – dotyczyła nie samej obiektywnej obecności Misterium Chrystusa w roku liturgicznym, lecz raczej sposobu jej interpretacji²⁵. Neunheuser zwracał uwagę, że encyklika ukazuje tę stronę rzeczywistości roku kościelnego, która była ze szczególnym naciskiem akcentowana przez teologię misterii: rok liturgiczny jest Chrystusem, który żyje w swoim Kościele i daje wiernym możliwość uczestniczenia w zbawczych czynach Pana. Owo Misterium Chrystusa należy przede wszystkim przeżywać i obchodzić, a nie powielać w jakiś „naturalny sposób” w aspekcie historycznym²⁶.

Neunheuser podkreślał, że rok liturgiczny w nauczaniu encykliki jest czymś więcej, niż jedynie abstrakcyjnym wspomnieniem rzeczy dawno minionych²⁷. Obecność misterii Chrystusa w roku kościelnym nie dotyczy wyłącznie przedstawiania i przypominania historii zbawienia. Ta historia ożywa w sercach wierzących w nowym sposobie istnienia. Stąd należy mówić o terażniejszości owego istnienia i działania w liturgii roku kościelnego²⁸.

Można śmiało rzec, że – obok interpretacji roku liturgicznego jako miejsca i czasu „odtworzenia” historii zbawienia oraz szkoły chrześcijańskiego życia (z wzorami postaw do naśladowania) – w encyklice „przebija się” inna linia interpretacyjna, a mianowicie postrzegająca rok liturgiczny w perspektywie jego sakramentalności i postępująca w stronę teologii misterii²⁹.

Salvatore Marsili (†1983) tę „dwutorowość” teologicznej wizji roku liturgicznego w *Mediator Dei* nazwał: „linią ontologiczną” i „linią moralno-przykładową”. Zgodnie z tą pierwszą, encyklika od początku wy-

25 Por. W. J. Pałęcki, Encyklika papieża Piusa XII „*Mediator Dei*” a teologia misterium, s. 209.

26 Zob. B. Neunheuser, *Der Positive Sinn der Päpstlichen Grenzsetzung in der Enzyklika „Mediator Dei”*, w: *Vom christlichen Mysterium. Gesammelte Arbeiten zum Gedächtnis von Odo Casel OSB*, Hrsg. A. Mayer, Düsseldorf 1951, s. 355; W. J. Pałęcki, *Rok liturgiczny Paschą Chrystusa*, s. 128.

27 Por. B. Neunheuser, *Der Positive Sinn der Päpstlichen Grenzsetzung in der Enzyklika „Mediator Dei”*, s. 356.

28 Por. B. Neunheuser, *L'Année liturgique selon Dom Casel*, „*Le Questions liturgiques et paroissiales*” 38 (1957), s. 290.

29 Zob. G. Cavagnoli, *Lettura teologica dell'anno liturgico*, „*Credere oggi*” 56 (1990) nr 2, s. 27–29; B. Nadolski, *Liturgika*, t. 2: *Liturgia i czas*, Poznań 1991, s. 29–30.

klucza, że rok liturgiczny to tylko jakaś forma kalendarza, w którym następują po sobie kolejne obchody. Rok liturgiczny to rozwinięcie życia Chrystusa: życia realnego i wciąż obecnego, i trwającego w Kościele³⁰.

Po latach „diatrib caseliańskich” wielu badaczy doszło do wniosku, że encyklika, występując przeciwko pseudocaseliańskim poglądom i skrajnej (stąd „pseudocaseliańskiej”) postaci teorii misteriów, w gruncie rzeczy nie kwestionuje obiektywnej obecności misteriów, a nawet w swoisty sposób potwierdza poglądy Casela w słynnym sformułowaniu, że „rok liturgiczny to Chrystus, który trwa w Kościele swoim”³¹.

3. Aktualność teologii roku liturgicznego Piusa XII

Nauka Piusa XII o roku liturgicznym znalazła swoją kontynuację i rozwinięcie przede wszystkim w Konstytucji o liturgii *Sacrosanctum Concilium* Soboru Watykańskiego II³².

Uchwalona 4 grudnia 1963 roku soborowa konstytucja uczy, że

święta Matka Kościół uważa za swój obowiązek uroczyste celebrować zbawcze dzieło swego Boskiego Oblubieńca przez uświęcone wspomnianie w określone dni całego roku. Każdego tygodnia Kościół obchodzi pamiątkę Zmartwychwsta-

³⁰ Por. M. Augé, *L'anno liturgico*, s. 287–288. 303; A. Bergamini, *Cristo festa della Chiesa*, s. 96–98.

³¹ Por. M. Wolicki, *Słowo o autorze*, w: O. Casel, *Chrześcijańskie misterium kultu*, przekł. M. Wolicki, Kraków 2000, s. 32; B. Neunheuser, *Mistero*, w: *Nuovo Dizionario di Liturgia*, a cura di D. Sartore, A. M. Triacca, Cinisello Balsamo 1990, s. 873–874; B. Nadolski, *Liturgika*, t. 2: *Liturgia i czas*, s. 29–30. Niektórzy komentatorzy przypisywali Caselowi dążenie do zupełnego wyeliminowania z liturgii wszelkich elementów subiektywnych. Wielokrotnie cytowany J. Wierusz-Kowalski, na przykład, napisał: „O. Casel, formułując skrajnie swą tezę o «liturgii–misterium», w której Tajemnica Chrystusowa, obiektywnie się uobecnia, posunął się zbyt daleko przez to, że dążył do eliminowania z liturgii wszelkich pierwiastków subiektywnych”; J. Wierusz-Kowalski, *Wstęp*, w: *Encyklika o liturgii Mediator Dei*, s. 10; zob. J. Nowak, *Rok liturgiczny ikoną ontyczności Kościoła*, w: „*Introibo ad altare Dei*”. Księdzu Profesorowi Stefanowi Koperkowi CR z okazji 70-lecia urodzin i 40-lecia kapłaństwa, red. S. Szczepaniec, J. Superson, J. Mieczkowski, Kraków 2008, s. 373–376.

³² Zob. S. Koperk, *Teologia roku liturgicznego według Prospera Guéranger*, Kraków 1984, s. 193–194; S. Koperk, *Aktualne postulaty encykliki „Mediator Dei”*, w: *Liturgia Domus Carissima*, red. A. Durak, s. 366–367; por. D. Brzeziński, „Chrystus wczoraj i dziś, i na wieki”. *Anamnetyczny wymiar roku liturgicznego*, s. 381–386.

nia Pańskiego w dniu, który nazwał Pańskim, a raz do roku zmartwychwstanie razem z jego błogosławioną Męką czci w największą uroczystość Paschy. Z biegiem roku Kościół odsłania całe misterium Chrystusa, poczynawszy od Wcielenia i Narodzenia aż do Wniebowstąpienia, do dnia Pięćdziesiątnicy oraz do oczekiwania błogosławionej nadziei i przyjścia Pana. W ten sposób obchodząc misteria Odkupienia, Kościół otwiera bogactwo zbawczych czynów i zasług swojego Pana, tak, że one uobecniają się niejako w każdym czasie, aby wierni zetknęli się z nimi i dostąpili łaski zbawienia³³.

„Nawet z litery, a nie tylko z ducha tych stwierdzeń wynika, że Konstytucja o Liturgii ukazuje rok liturgiczny jako rozłożoną w czasie celebrację—obchód Misterium Chrystusa, a więc nadaje mu wyraźnie wymiar sakramentalny [per analogiam]”³⁴, po wiekach zapomnienia na nowo odkryty i ukazany przez przedstawicieli ruchu liturgicznego z Caselem na czele, a potwierdzony przez Piusa XII w encyklice o liturgii³⁵.

Konstytucja nie pozostawia żadnych wątpliwości, iż rok kościelny nie jest jakimś zwyczajnym tylko przypominaniem poszczególnych wydarzeń z ziemskiego życia Jezusa, lecz świętowaniem i celebracją całego i jedyne Misterium Chrystusa. Owo świętowanie i celebracja, obchodzenie „w uświęconym wspominaniu” („sacra recordatio”), jest anamnezą Misterium Chrystusa wykluczającą jakiegokolwiek zawężenie do czysto psychologicznego czy myślnego przypominania sobie wydarzeń zbawczych:

Obchodząc misteria Odkupienia Kościół otwiera bogactwo zbawczych czynów i zasług swojego Pana, tak, że one uobecniają się niejako w każdym czasie („omni tempore quodammodo presentia reddantur”), aby wierni zetknęli się z nimi i dostąpili łaski zbawienia³⁶.

33 Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, 102, w: Sobór Watykański II, Konstytucje. Deklaracje. Dekrety, tekst polski, nowe tłum., Poznań 2002.

34 B. Migut, Rok liturgiczny aktualizacją Misterium Chrystusa, „Roczniki Liturgiczne” 1 (2009), s. 271–272.

35 Por. B. Migut, Rok liturgiczny aktualizacją Misterium Chrystusa, „Roczniki Liturgiczne” 1 (2009), s. 272.

36 Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, 102; tekst łaciński w: *Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae*, t. 1: 1963–1973, a cura di R. Kaczynski, Torino 1976, s. 21.

Treścią anamnezy jest całe Misterium Chrystusa odsłaniane w ciągu roku („totum Christi Misterium per anni circulum explicat”): „począwszy od Wcielenia i Narodzenia aż do Wniebowstąpienia, do dnia Pięćdziesiątnicy oraz do oczekiwania błogosławionej nadziei i przyjścia Pana”³⁷.

Jak w przypadku *Mediator Dei*, tak i w *Sacrosanctum Concilium*, przestrzeganie roku liturgicznego w kluczu jego sakramentalności dokonuje się obok interpretacji tegoż roku jako miejsca i czasu „odtworzenia” historii zbawienia oraz szkoły chrześcijańskiego życia. Na pierwszy plan wysuwa się jednak celebrowanie misterium zbawienia pojmowane jako czas i miejsce („tu” i „teraz”), w których „Kościół otwiera [wiernym] bogactwo zbawczych czynów i zasług swojego Pana, tak, że one uobecniają się niejako w każdym czasie, aby wierni zetknęli się z nimi i dostąpili łaski zbawienia”³⁸.

Rok liturgiczny w swej najgłębszej istocie jest rokiem Chrystusa; co więcej – w myśl słów Piusa XII – jest „Chrystusem, który trwa w Kościele swoim i kroczy drogą ogromnego miłosierdzia swego”; Chrystusem, który „zawsze żyje” i „trwa na wieki”, „przeto i zbawiać na wieki może [...] tych, którzy przez Niego zbliżają się do Boga”.

37 Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, 102; por. H. Auf der Maur, *Le celebrazioni nel ritmo del tempo*, s. 332; M. Kunzler, *Liturgia Kościoła*, Poznań 1999, s. 598.

38 Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, 102. Sformułowanie „aby [wierni] zetknęli się z nimi” w oryginale łacińskim brzmi: „ea attingant”; por. *Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae*, t. 1: 1963–1973, a cura di R. Kaczynski, s. 21. Czasownik „atingo” oznacza „dotykać”, „dosięgać jakiegoś miejsca” (również w sensie bardzo dosłownym), co dodatkowo przemawia za interpretacją tekstu konstytucji po linii caseliańskiego uobecniania; por. A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Poznań–Warszawa–Lublin 1958, s. 59; zob. G. Cavagnoli, *Lettura teologica dell’anno liturgico*, „Credere oggi” 56 (1990) nr 2, s. 29–30. Przybliżając sens soborowej nauki o sakramentalnym charakterze obchodów roku kościelnego, Stanisław Czerwik (†2020) przypomina, iż „czyny Jezusa Chrystusa mają [...] podwójny wymiar: historyczno-topograficzny i ponadczasowy, Boski. Z jednej strony są to wydarzenia historyczne, jednorazowe i niepowtarzalne, związane z konkretnym miejscem na ziemi [...]; z drugiej strony są to czyny Osoby Syna Bożego, którego miłość objawiona w tych wydarzeniach nie przemija i obejmuje wszystkich ludzi, jacy żyli i żyć będą na ziemi. W tym wymiarze Boskim czyny i zasługi Jezusa Chrystusa «uobecniają się w każdym czasie» w liturgicznych znakach sakramentalnych, zwłaszcza w anamnezie – upamiętnieniu, stanowiącym samo «serce» Mszy świętej. Dzięki temu uobecniającemu upamiętnieniu obchód misterium Chrystusa (czy misterium Chrystusa) pozwala wiernym zetknąć się z nimi i dostąpić łaski zbawienia” (S. Czerwik, *Zbawcze misterium Chrystusa i misteria Jego życia obchodzone w cyklu roku liturgicznego*, „Anamnesis” 28 (2001/2002) nr 1, s. 11).

W tym duchu wybitny liturgista hiszpański Matias Augé, bezpośrednio nawiązując do encykliki o liturgii Piusa XII, swój podręcznik w języku włoskim z zakresu teologii roku liturgicznego opatrzył tytułem *L'anno liturgico. È Cristo stesso presente nella sua Chiesa*³⁹.

Podobnie, znany włoski liturgista Augusto Bergamini podręcznik do heortologii zatytułował *Cristo festa della Chiesa. Storia, teologia, spiritualità, pastorale dell'anno liturgico*⁴⁰.

Obie te ważne w Europie monografie zostały poprzedzone nowatorskim ujęciem problematyki roku liturgicznego, jaki spotykamy w posoborowym podręczniku do liturgiki *Anàmnesis. Introduzione storico-teologica alla Liturgia*, opracowanym przez profesorów Papieskiego Instytutu Liturgicznego św. Anzelma w Rzymie i wydawanym w latach 1974–1990. Tom szósty dzieła poświęcony został tematyce roku liturgicznego (*L'anno liturgico: storia, teologia e celebrazione*, a cura di A. Chupungco, Genova 1988). We wstępie do niego Anscar Chupungco (†2013), ówczesny redaktor naczelny publikacji, przypomniał, iż liturgia jest sprawowana w czasie, a dokładnie w rocznym cyklu liturgicznym. Poprzez liturgię dokonuje się obecność Misterium Chrystusa. Innymi słowy, czas liturgiczny, charakteryzujący się własną cyklicznością, pozwala Kościołowi odnawiać każdego roku – poprzez celebrację Eucharystii i liturgii godzin – całe Misterium Chrystusa od Wcielenia aż do Paruzji⁴¹.

Stanowiąc kamień milowy ruchu liturgicznego, encyklika Piusa XII *Mediator Dei* stała się oficjalną podwaliną dla teologii roku liturgicznego Soboru Watykańskiego II, ale również dla zrozumienia i opisanie roku liturgicznego we współczesnej myśli teologicznej. Wydaje się, że na obecnym etapie rozwoju heortologii najbardziej adekwatne i całościowe jest ujmowanie roku liturgicznego w „kluczu anamnetycznym”. Przykładem takiej próby przedstawienia teologicznego sensu i historiozbowczej istoty (a więc ontologii) roku kościelnego jest monografia Daniela

39 Città del Vaticano 2009; wydanie polskie: M. Augé, *Rok liturgiczny. To sam Chrystus, który trwa w swoim Kościele*, tłum. K. Stopa, Kraków 2013.

40 Cinisello Balsamo 1991; wydanie polskie: A. Bergamini, *Chrystus świętem Kościoła. Rok liturgiczny. Historia, celebrazione, teologia, duchowość, duszpasterstwo*, tłum. K. Kubis, Kraków 2004.

41 Zob. A. Chupungco, *Presentazione*, w: *Anàmnesis. Introduzione storico-teologica alla Liturgia*, t. 6: *L'anno liturgico: storia, teologia e celebrazione*, ed. by A. Chupungco, Genova 1988, s. 5.

Brzezińskiego⁴². Wszak kościelny *circulus anni* to przede wszystkim anamneza Misterium Chrystusa dokonująca się w ciągu roku astronomicznego; to czasoprzestrzeń realnego i obiektywnego zbawienia człowieka i świata in *mysterio*⁴³.

Zakończenie

Na koniec listu apostolskiego *Desiderio desideravi* z 29 czerwca 2022 roku papież Franciszek zaprosił „do ponownego odkrycia znaczenia roku liturgicznego”⁴⁴. Niniejsze opracowanie, poprzez ukazanie aktualności heortologii Piusa XII, pragnie wpisać się w ten papieski apel. Choć Franciszek ma na myśli głównie mistagogię i pedagogię roku kościelnego, to jednak każda formacja liturgiczna, aby była autentyczna i skuteczna, nie może nie wypływać z właściwego pojmowania istoty świętej liturgii Kościoła.

Pius XII, wytyczając kierunek współczesnej odnowy liturgicznej, swym autorytetem utworzył drogę nowej, a właściwie odnowionej po wiekach, sakramentalnej wizji roku zbawienia, zgodnie z którą Kościół starożytny budował roczny krąg obchodów liturgicznych. Rozumiał je jako Misterium Chrystusa, skutecznie i realnie obecne w obchodach *circuli anni*.

Nie ma wątpliwości, że dzisiejsza heortologia stanowi kontynuację i teologiczne rozwinięcie przełomowej wizji roku kościelnego zawartej w rncyklice o liturgii *Mediator Dei*. Świadczą o tym oficjalne dokumenty Magisterium Kościoła, jak również najważniejsze publikacje z teologii roku liturgicznego, zarówno ukazujące się w Europie i w świecie, jak i w Polsce. Nauka Piusa XII o roku kościelnym sprzed 75 lat, na nowo odczytana i „siłą rzeczy” dzisiaj nieco zmodyfikowana i pogłębiona, pozostaje wciąż ważna i aktualna.

42 Zob. D. Brzeziński, „Chrystus wczoraj i dziś, i na wieki”. Anamnetyczny wymiar roku liturgicznego, Toruń 2015.

43 Oczywiście, wymienione tutaj monografie to tylko nieliczne przykłady odnośnej literatury przedmiotu. Nie sposób bowiem w jednym opracowaniu wskazać, choćby tylko najważniejsze publikacje w zakresie podjętej przez nas problematyki zarówno książki, jak i rozliczne artykuły.

44 Franciszek, List apostolski o formacji liturgicznej ludu Bożego *Desiderio desideravi*, Poznań 2022, n. 63, s. 48.

Bibliografia

- Anàmnesis. Introduzione storico-teologica alla Liturgia, t. 6: L'anno liturgico: storia, teologia e celebrazione, a cura di A. Chupungco, Genova 1988.
- Auf der Maur H., *Le celebrazioni nel ritmo del tempo*, t. 1: Feste del Signore nella settimana e nell'anno, Leumann 1990.
- Augé M., *L'anno liturgico. È Cristo stesso presente nella sua Chiesa*, Città del Vaticano 2009
- Augé M., *Rok liturgiczny. To sam Chrystus, który trwa w swoim Kościele*, tłum. K. Stopa, Kraków 2013.
- Bergamini A., *Chrystus świętem Kościoła. Rok liturgiczny. Historia, celebrazione, teologia, duchowość, duszpasterstwo*, tłum. K. Kubis, Kraków 2004.
- Bergamini A., *Cristo festa della Chiesa. Storia, teologia, spiritualità, pastorale dell'anno liturgico*, Cinisello Balsamo 1991.
- Bozzolo A., *Mistero, simbolo e rito in Odo Casel. L'effettività sacramentale della fede*, Città del Vaticano 2003.
- Brzeziński D., „Chrystus wczoraj i dziś, i na wieki”. *Anamnetyczny wymiar roku liturgicznego*, Toruń 2015.
- Cavagnoli G., *Lettura teologica dell'anno liturgico*, „Credere oggi” 56 (1990) nr 2, s. 25–36.
- Czerwik S., *Medytacja nad encykliką „Mediator Dei” w 50 lat po jej ogłoszeniu (20 XI 1947)*, w: *Liturgia Domus Carissima. Studium liturgiczne dedykowane ks. Bogusławowi Nadolskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. A. Durak, Warszawa 1998, s. 324–351.
- Czerwik S., *Zbawcze misterium Chrystusa i misteria Jego życia obchodzone w cyklu roku liturgicznego*, „Anamnesis” 28 (2001/2002) nr 1, s. 9–20.
- Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae*, t. 1: 1963–1973, a cura di R. Kaczynski, Torino 1976, s. 1–27.
- Franciszek, *List apostolski o formacji liturgicznej ludu Bożego Desiderio desideravi*, Poznań 2022.
- Jan Paweł II, *List apostolski o świętowaniu niedzieli Dies Domini*, Poznań 1998.
- Jougan A., *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Poznań–Warszawa–Lublin 1958.

- Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, List okólny o przygotowaniu i obchodzeniu Świąt Paschalnych „Paschalis sollemnitatis”, tłum. S. Czerwik, „Anamnesis” 26 (2001) nr 3, s. 9–27.
- Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, w: Sobór Watykański II, Konstytucje. Deklaracje. Dekrety, tekst polski, nowe tłum., Poznań 2002, s. 48–78.
- Koperek S., Aktualne postulatory encykliki „Mediator Dei”, w: *Liturgia Domus Carissima. Studium liturgiczne dedykowane ks. Bogusławowi Nadolskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. A. Durak, Warszawa 1998, s. 352–372.
- Koperek S., *Teologia roku liturgicznego według Prospera Guéranger*, Kraków 1984.
- Krzystek A., *Generalna reforma liturgiczna papieża Piusa XII. Zamierzenia i realizacja*, Szczecin 2000.
- Kunzler M., *Liturgia Kościoła*, Poznań 1999.
- Michalak J., *Zarys liturgiki*, Płock 1939.
- Migut B., Rok liturgiczny aktualizacją Misterium Chrystusa, „Roczniki Liturgiczne” 1 (2009), s. 271–295.
- Nadolski B., *Liturgika*, t. 2: *Liturgia i czas*, Poznań 1991.
- Nadolski B., *Wprowadzenie do liturgii*, Kraków 2004.
- Neunheuser B., *Der Positive Sinn der Päpstlichen Grenzsetzung in der Enzyklika „Mediator Dei”*, w: *Vom christlichen Mysterium. Gesammelte Arbeiten zum Gedächtnis von Odo Casel OSB*, Hrsg. A. Mayer, Düsseldorf 1951, s. 344–362.
- Neunheuser B., *L'Année liturgique selon Dom Casel*, „Le Questions liturgiques et paroissiales” 38 (1957), s. 286–298.
- Neunheuser B., *Mistero*, w: *Nuovo Dizionario di Liturgia*, a cura di D. Sartore, A. M. Triacca, Cinisello Balsamo 1990, s. 863–883.
- Nowak J., Rok liturgiczny ikoną ontyczności Kościoła, w: *Introibo ad altare Dei. Księdzu Profesorowi Stefanowi Koperkowi CR z okazji 70-lecia urodzin i 40-lecia kapłaństwa*, red. S. Szczepaniec, J. Superson, J. Mieczkowski, Kraków 2008, s. 373–376.
- Pałęcki W. J., Encyklika papieża Piusa XII „Mediator Dei” a teologia misterium, „Roczniki Teologiczne” 55 (2008) z. 8, s. 187–215.
- Pałęcki W. J., *Rok liturgiczny Paschą Chrystusa. Misterium roku liturgicznego według Odo Casela (1886–1948)*, Sandomierz 2006.

ks. Daniel Brzeziński

Pius XII, Encyklika o liturgii *Mediator Dei*, tłum. i oprac. J. Wierusz-Kowalski, Kielce 1948.

Świerzawski W., *Rok liturgiczny naszą drogą z Chrystusem. Duchowość eucharystyczna*, Sandomierz 2004.

Wolicki M., *Słowo o autorze*, w: O. Casel, *Chrześcijańskie misterium kultu*, przekł. M. Wolicki, Kraków 2000, s. 13–52.